

Doğa-Kültür Karşıtlığı Bağlamında Özgürlük Sorunu

Özet

Özgürlük sorunu felsefenin en temel ve kapsamlı sorunlarından biridir. Genellikle felsefe tarihinde özgürlük sorunu doğa ve kültür arasındaki karşıtlık aracılığıyla tartışılmıştır. Bu nedenle, doğa-kültür karşıtlığı, us ile beden ya da us ile özgürlük arasındaki karşıtlık olarak da karşımıza çıkmaktadır. Bu karşıtlığa karşın, geleneksel felsefede ve dinsel düşüncede us, özgür eylemin ve uygarlığın kaynağında bulunmaktadır. Bu çalışmada usu, insanın özgürlüğünün ya da özgür eylemiyle yaratmış olduğu toplumsal yaşamın, kültür ve uygarlığın kaynağında gören geleneksel görüş ile usun aynı zamanda insanın özgürlüğünü sınırladığı düşüncesi eleştirel bir yaklaşımla karşılaştırılacaktır. Bu çalışmanın sonucuna göre, özgürlüğü olumlu yönüyle ele alan ilk görüş ve olumsuz yanıyla ele alan ikinci görüş de kendi içinde eksik ve çelişkili yanlar taşımaktadır. Oysa özgürlük, ussal ya da kültürel bir sınırlama ve baskı ile ortaya çıktığı kadar, ancak bu sınırlandırmanın aşılmasıyla olanaklıdır.

Anahtar Terimler

Özgürlük, Us, Bilinç, Uygarlık, Doğa-Kültür Karşıtlığı.

The Problem of Freedom in the Context of the Contradiction of Nature-Culture

Abstract

The problem of freedom is one of the most fundamental and comprehensive problems of philosophy. Generally, the problem of freedom is discussed through the opposition of nature and culture in the history of philosophy. For this reason, we encounter the opposition of culture-nature as the opposition of mind and body or the opposition of reason and freedom as well. In spite of that contradiction, according to traditional philosophy and religious thought reason is the source of free action and civilization. This study aims to critically compare the two main contradictory approaches of freedom. The traditional approach argues that reason is the basis of human freedom and the source of social life, culture and civilization. The second approach argues that reason or culture sets limits to

human freedom. According to the results of this study both the first and positive approach and the second and negative approach to freedom are incomplete and contradictory within themselves. However, although freedom arises through reason constrain or cultural constraint, freedom is only possible by transcending this restriction.

Keywords

Freedom, Reason, Conscious, Civilization, The Contradiction of Nature-Culture.

Özgürlük, tüm düşünce tarihi boyunca insanın tinsel varoluşuyla doğrudan ilişkili olan, filozofların sürekli sorguladığı ve üzerinde önemle durduğu en kapsamlı ve temel sorunlardan biridir. Temelde insanın doğal ve toplumsal varlığı ile doğrudan ilişkili olan özgürlük, sadece bir varlıkbilim ile değil, aynı zamanda varlık bilim üzerinde temellenen bilgi kuramı ve bunun yanı sıra etik ya da insanın kılgsal yaşamını da belirleyen felsefenin en kapsamlı ve kapsayıcı sorunlarından birisidir.

Özgürlük sorunu, felsefe tarihinde genellikle insanın doğrudan ussal varlık olduğundan yola çıkılarak, onun tinsel varlığıyla ilişkilendirilerek ele alınan bir sorun olmuştur. Buna göre ussal bir varlık olmak ve aynı zamanda özgürlüğün bilincinde olmak, özgür olmanın önsel bir koşulu olarak görülmektedir. İnsanın özgür eylemini us belirlemekte us insanın özgür eylemini belirlerken, belirlediği ve biçimlendirdiği oranda da sınırlamaktadır. Fakat sınırlamadan dolayı, us ile özgürlük arasında kendini açık bir biçimde gösteren karşıtlık, usun özerk istencinin sonucu olduğu olduğundan, özgürlüğün ortadan kalması anlamında bir sınırlama olarak değil, tam tersine özgürlüğün özü ve varlık nedeni olarak kavranmaktadır. Böylece us, istenci özerk bir biçimde sınırlandırdığı oranda, istenci ve onun eylemini özgürleştirmektedir. Bu durum felsefe ve dinsel düşünüş açısından her ne kadar ussal bir temellendirmeye dayansa da, özgürlük kavramı diğer yandan ister içsel özerk bir istençten isterse öte yandan dışsal bir zorlamadan kaynaklansın sınır ya da sınırlama kavramına karşıt durmaktadır. Bu nedenle felsefe, özgürlük kavramını kendi içinde içermiş olduğu karşıtlıklarla birlikte bir sorunsal olarak kavramaya ve açıklamaya çalışmaktadır.

İnsanın kendisini ve diğer nesnelere ilişkisinde dünya içindeki varlığını ve konumunu sorun edinen, kendi içinde tutarlı ussal düşüncesinin bir ürünü olan felsefe, öncelikle usun kendisini olduğu kadar, temelini aynı kaynaktan alan özgürlük sorunu da sorgulamak ya da açıklığa kavuşturmak zorundadır. İnsan varlığının içinde bulunduğu dünyada ve eylemlerinde özgür olup olmadığı olgusu ya da sorusu, insanın bu dünyadaki varoluşu açısından sorulması gereken en temel sorudur. Bu soru felsefenin başlangıcından beri benzi ve metafizik olduğu oranda, öncelikle kendi üzerine düşünen ve bu dünyadaki kendi varlığı üzerine kaygı duyan bir varlık olarak insanın ve dolayısıyla onun ussal ve düşünsel etkinliğinin bir sonucu olan felsefenin en başta sorgulaması gereken bir sorundur.

Kesin bir çözümünün oldukça güç olmasından dolayı tam bir felsefi sorun olarak karşımıza çıkmaktadır özgürlük. Öncelikli olarak, özgürlük metafizik bir sorun olmakla

birlikte, özcü ya da insan özüne ilişkin bir yaklaşımla, insanın ancak düşünen ve ussal bir varlık olduğundan dolayı “özgür” olması, o halde insan olmak ya da insanın özüne ilişkin bir belirleme oluşturmakta, insanın ussal ve bilinçli bir varlık olmasıyla yakından ilişkili kılınmaktadır. Böylece bu sorun insan varlığının bu dünyadaki varoluşsal bütünlüğü içinde kavranışının ve aynı zamanda felsefi antropolojinin de temel sorununa dönüşmekte ya da içeriğini belirlemektedir. Felsefede ve felsefi düşüncenin başlangıcından beri genellikle us ya da bilinç, insanın özerk ve dolayısıyla özgür bir varlık olmasının temel koşulu sayılmıştır.

1) Us ve Özgürlük Bağlantısı

Bilinçli varlık olmak demek, felsefede olduğu kadar dinsel düşüce geleneği açısından, insanın salt kuramsal düşünen ussal bir varlık olmakla kalmayıp kendi eylemini ussa dayalı kararı ve bireysel istenci ile gerçekleştirebilen kılışsal bir varlık olmak demektir. Ussal olanın içeriği o halde kendini ancak eylemde açığa vurabilecektir. Ve bu nedenle, ussallık ya da bilinçlilik, belirli bir toplum içinde yaşarken, insanın kendi özerk ve tikel varlığının yönelimleriyle yapmış ve yapacak olduğu seçim ya da eylemlerinin sorumluluğunu yüklenilecek bir varlık olduğu anlamına gelmektedir. Ya da doğrudan ussa dayalı edimleri göz önünde bulundurularak, insan varlığının bilinçli bir varlık olduğu oranda özgür bir varlık olduğu varsayılmaktadır.

İnsanın bireysel varlığı ve insanın içinde bulunduğu ve oluşturduğu devlet, toplum din gibi kurumlar, düşünsel bir bakış açısının ötesinde, kılışsal olarak da gündelik yaşamı belirleyen bu kuramsal varsayım üzerinde yapılandırılmaktadır. Bu durumda insanın usu aracılığıyla özgür bir varlık olduğu düşüncesi, insanın etik eyleminin yanı sıra belirli bir toplum ve devlette, hukuk ve inanç dizgeleştirimleri yoluyla da tüm toplumsal ve siyasal, dolayısıyla aynı zamanda dinsel yaşamının özünde yer almaktadır. Özgürlüğün ancak usa bağlı olduğu ve usa bağlı olmakla birlikte usa dayalı bir sorumluluğu gerektirdiği düşüncesi yoluyla, us toplumsal ve siyasal bir yaptırım aracına dönüşebilmektedir. Bu yaptırımcı özelliği aracılığıyla ya da bütün baskıcı niteliğiyle us, tüm us dışı siyasal otorite ve kurumları haklı kılarak ya da aklarak meşrulaştırmaktadır. Bu yönüyle de sadece us kendi kendini olumlamakta ve haklı çıkarmaktadır. Usun kedi dışında kedisine eşdeğer bir başka ölçüt ve yetke yoktur. Olumlu ve olumsuz olan tüm gelişmenin, özgürlüğün olduğu kadar tüm baskı ve zorlamanın da kaynağında yer almaktadır.

İnsan Aristoteles'ten beri tanımlandığı üzere, ussal bir varlık olduğu kadar aynı zamanda toplumsal bir varlıktır. İnsan böylece, diğer varlıklardan tümüyle ayrı doğal ve doğa olanın üstünde ayrıcalıklı bir varlıktır. Bu yönüyle insan, usu aracılığıyla az ya da çok kendi eylemine yön vermekte, kendine sunulan olanaklar içinde bilinçli ve özgür bir seçim yapabilme olanağına kavuşmaktadır. İnsan bilinci aracılığıyla değerli ve bu nedenle de davranışlarından sorumlu bir varlıktır. İnsan bilinciyle verili koşulların ötesine geçebilmekte, eyleminin nedenini kendi ussal varlığından alarak bağımsız bir varlık haline gelebilmektedir. O bu nedenle, kendine dışsal koşullara direnebilen, bedensel yönelimlerinin farkında olup denetleyebilen, kendi eylem ve istencini kendi yönlendirip belirleyebilen özerk bir varlıktır.

Başlangıçtan itibaren, geleneksel düşüncede Platon ve Aristoteles aracılığıyla özgürlük, sorululukla birlikte, toplumsal sonuçları ve yaptırımları da olan bireysel bir özerklik, kendi içinde bağımsız bir özne varlığın yapıcı içeriği biçiminde kavrandığı için, bilinç ya da us doğal olarak, insanı özerk ve özgür kılan en ayırt edici yeti olarak belirlenmektedir. Özgürlük, o halde bireysel varlığın ve özneliğin özüdür.

Us, bu özcü düz mantık açısından bakılacak olduğunda, koşulsuz olarak özgürlüğün kaynağı ve olmazsa olmaz nedeniyken, diğer yandan diyalektik bir bakış açısıyla bakıldığında, tersine içinde bulunduğumuz özgür toplumsal yaşam ve ilişkilerin kaynağında bulunan ve uygarlığı olduğu kadar baskıyı da yarandır. O halde olumlu ya da olumsuz yanıyla bu aynı usun hiç de özgürleştirici olmadığı da görülebilecektir. İnsanın özgür bir varlık olarak tanımlanmasına olanak sağlamakta kalmayıp, us insanın özgür eylem ve istencini hem özerk hem de dışsal ya da toplumsal bir baskı ile sınırlandırarak tarihsel süreç içinde kendine karşıt bir konum kazanmıştır. Us bağımsızlaştırıcı (özerk) olduğu kadar baskıcı da olabilmektedir.

Özgürlüğün olduğu kadar uygarlığın ve toplumsal yaşamın temelinde bulunan us, tarih içinde bilinçli insan eyleminin sonucu olarak, insanın diğer insanlarla birlikte baskı altında yaşamasına dolayısıyla özgürlüğünü yitirmesine de yol açmıştır. Us, özgürlüğe olanak sağlamakla birlikte, insanın bilinçli ya da ussal eylemi göz önünde bulundurulduğunda, kendi eylemini sınırlandıran özgürlüğe karşıt ikircikli bir yanı da içeriğinde barındırmaktadır.

Us, böylece bir yandan toplumsal varlık olarak insan varlığının özgür eyleminin temelinde yer alırken, diğer yandan da bu eylemi belirlediği oranda sınırlandırmaktadır. Sadece birey için değil, herkes için ortak niteliğiyle us diğer insanlar için de eylemin evrensel ve nesnel ölçütünü belirlemektedir. Bu nedenle, usun eylemin kendisine ölçülebilir bir nesnellik kattığı düşünülmektedir. Us, sonuçta bu evrensel niteliğiyle özgürlüğe sadece olanak sağlamayan, aynı zamanda onu sınırlandıran bir özellik de taşımaktadır. Us özgürleştirici olduğu oranda, birey ve toplumu baskı altında tutan ve denetleyen bir toplumsal yapıya da olanak kazandırabilmektedir.

Ussal ve özgür bir varlık olmak, diğer insanlarla birlikte birey için kılışsal bir yaşamın zorunlu kıldığı bir yaşamı sürdürmek, toplumsal ve siyasal bir sorumluluk üstlenmektir. Sorumluluğun kaynağı usun özünde bulunmaktadır. Bu yönüyle us, insanı içten içe ele geçiren en kabul edilebilir yetke, dolayısıyla kendi kendini meşrulaştıran evrensel bir yasa koyucudur. Kendi istencini diğer insanlarla birlikte yaşarken, kendi ussal istenci aracılığıyla sınırlandıran bir özgürlük, salt insan varlığına ve onun usa dayalı kılışsal varoluşuna ilişkin ayırt edici bir özellik, insan olmanın kaçınılmaz bir yazgısı ve zorunlu gerçeği olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu durumda özgürlük, her şeyden önce bilinçli bir varlık olmayı, dolayısıyla birey olmayı gerektirmekteyse, insanın toplumsal yaşamı ve özsel varlığıyla da doğrudan ilişkilidir; ancak insanın dünyasında var olmaktadır. Özgürlük ya da özgür bir birey olmak açısından insanın bireysel istenci ile toplumsal yaşamı arasında uzlaşmaz bir gerilim ya da uyumsuzluk var olmak zorundadır. Kavramsal olarak özgürlük, saltık ya da sınırsız bir istenç özgürlüğünü gerekli kılsa da, belli toplumsal sınırlar ve koşullar içinde yaşayan birey istencini sınırlamak zorunda kalmaktadır. Özgürlüğün, bu uzlaşmaz ussal çelişkisi ancak her tür dışsal koşul ve zorlamadan bağımsız olarak

özgürlüğün ya da özgür istencin ussal bir öz-belirlenim olduğu düşüncesiyle aşılmaya çalışılacaktır.¹ Özgürlük, birçok filozofa göre, sadece sıradan bilinçli bir varlık olmayı değil, aynı zamanda özgürlüğün bilincini ya da özgürlüğün bilincinde olmayı da zorunlu olarak içermektedir.

Bilinçli varlık olmaksızın özgürlükten söz edilemez. Özgürlük bir başka deyişle insanı “kendi için varlık” ya da kendinden sorumlu varlık haline getirir. J. P. Sartre, insanın özgürlükten kaçınmayacağını, “özgürlüğe tutsak” olduğunu vurgularken, insan olmanın özgürlükle olan yakın bağıntısına, ortak ya da evrensel bir yazgısına ve aynı zamanda sorululuğuna da vurgu da bulunmaktadır.² Sartre, bu çarpıcı vurgulamayla, özgürlüğün özellikle insan varoluşuyla bütünleşmiş, ondan ayıramayacak olan daha çok bireysel yanına, insanın her şeyden önce bilinçli varlık olmak ve var olan ya da keline sunulan olanaklar arasında her an kaçınılmaz bir biçimde bilinçli seçimler yapan bir varlık olarak bu temel özelliğine dikkat çekmek istemektedir. O halde, Sokrates ile önemli bir evreye ulaşan geleneksel felsefede olduğu gibi, Sartre’ın varoluşçu felsefesinde de bireysel ya da varoluşsal yanıyla özgürlük bilince eşdeğer kılınmaktadır. Bilinçli bir varlık olmak ya da insan olmak, saltık anlamda özgür olmakla aynı anlama gelmektedir.

2) Doğa ile Kültür, Özgürlük ya da Us Karşıtlığı

Us ya da bilinç ile özgürlük arasında başlangıçtan itibaren çoğunlukla filozofların dile getirmiş oldukları gibi, yadsınamaz doğrudan olumlu bir ilişki olmakla birlikte, düşünce tarihinde geleneksel çizginin dışında bunun tersi de savunulmuştur. Bilinç ile özgürlük arasında birbirini tamamlamak yerine karşıt olumsuz bir ilişki de bulunmaktadır. Bilincin gelişiminin toplumsal yaşamı biçimlendirip örgütleyerek, tarih ve uygarlık oluşturuca süreci, özgürlük oluşturuca olduğu kadar, toplum ya da uygarlık uğruna, özgürlüğü yok eden ya da sınırlandıran bir süreç olarak da görülmüştür.

Bilinçli ya da ussal varlık olmanın sonucu ve zorunlu bir koşulu olarak kabul edilen geleneksel özgürlük anlayışı, felsefe tarihinde başat bir düşünce biçimi olsa da tek başına kapsayıcı yaklaşım değildir. Bu egemen anlayış, en başta “doğa” ile “insansal yasa (uylaşım)”³ arasında yapmış oldukları köktenci ayrımla Sofist felsefe olmak üzere, toplumsal ve siyasal felsefede, doğal hukuk anlayışlarının ve toplumsal sözleşme kuramcılarının büyük bir çoğunluğunun paylaştığı olduğu düşünce göz önünde bulundurulacak olursa, tümüyle farklı ve karşıt bir düşünceye dönüşür. Us ya da bilinç ile özgürlük arasında her zaman birbirini tamamlayan olumlu ve zorunlu bir ilişkidenden söz etmek olanaklı değildir.

¹ Özgürlüğü ahlak yasasının koşulu olarak gören Kant’ın ahlak yasasını dile getiriş biçimi ve onun ödev ahlakı, istencin özerkliğini vurgulaması açısından bu sorunun aşılmasına yönelik önemli bir çabadır. (Bkz. Immanuel Kant, *Pratik Aklın Eleştirisi* (Önsöz), çev. I. Kuçuradi, Ü. Gökberk, F. Akatlı, H. Ü. Yayınları, Ankara, 1980, s. 4.)

² Jean-Paul Sartre, *Varoluşçuluk*, çev. A. Bezirci, Say Yayınları, İstanbul, 1985, s. 72.

³ Bkz. Laszlo Versenyi, *Sokrates ve İnsan Sevgisi*, “Doğa-Uylaşım Karşıtlığı” alt başlığı, çev. A. Cevizci, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1988, s. 84-91.

Doğa hukuku ya da doğa yasası savunucuları, insanın doğasından ve insan kavramından ya da özünden yola çıkarılarken, var olan ve şu anda hazır bulunan gerçek ya da edimselleşmiş tikel ussal insan ya da toplumdan değil, zaman ve mekândan bağımsız evrensel olanı, toplum öncesi olması gereken insanı dile getirmeyi amaçlarlar. Bu durumda, doğa durumundan, insanlar tarafından konulmuş uyuşimsal yasaların olduğu toplum durumuna geçmek, belirli toplumsal yasa ve koşullara bağlı olmak, insanın doğadan getirmiş olduğu temel bir hak olan özgürlüğün sınırlandırılmasına yol açar. Doğaya karşı uyuşimsal toplumsal kurallar ve yasalar, us tarafından haklı kılınmaya ve aklanmaya çalışılsa da, uyuşimsal doğaları gereği her zaman ussal ve insan doğası ve doğaya uygun yasalar değillerdir.

Us her şeyden önce insanı doğal itki ve yönelimlerinden uzaklaştırarak, onun toplumsal varlık olanına geçmesine olanak sağlar. Fakat doğal itki ya da bilinçli istencin içten ya da dıştan, bir başka deyişle insanın kendisi ya da bir başkası tarafından sınırlandırılmış olması özgürlüğün yitirilmesi anlamına gelir. Ussal ya da bilinçli bir varlık olmak, aynı zamanda usu aracılığıyla toplumsal bir varlık olmak ve toplum içinde yaşamak, insan için olumsuz ve kaçınılmaz bir yazgıdır; dolayısıyla özgürlüğün kazanılmasının değil, yitirilmesinin bir olanağı olarak karşımıza çıkar. İki karşıt yaklaşım açısından bakıldığında zaman, insan yaşamında iyi ve kötü olanı ayır etmekte önemli bir yeti olan us, hem özgürlüğün önkoşulu hem de ona karşıt bir görünüm kazanmaktadır.

Us, genellikle doğal hukuk anlayışına ve toplumsal sözleşme kuramcılarının göre, doğal yasaya uygun olmak ve toplumsal sözleşmenin kaynağında bulunmakla birlikte, çoğu zaman özgürlük, bilinçli ve uygarlaşmış ussal varlık olmayı gerektirmek yerine, uygarlığın karşıt ucu olan doğa alanında bulunur.

Usa ve usa dayandırılan, sözleşmeye uygun toplumsal yaşam, insanlar arasında usun yanı sıra insanın doğasına ve dolayısıyla özgürlüğe aykırı eşitsizliği doğurur. Doğa ve doğa durumu, insan için hem eşitlik hem de eşitlikten kaynaklanan özgürlük alanıyken, sözleşmeye dayanan uygar toplum, insanlar arasında zorundalık ve zorlama sonucu iş bölümüyle oluşan bir sıra düzeninin yaratmış olduğu baskı ve sömürünün gerçeklik kazandığı bir başka alandır. Eşitliğin yitirilmesi, aynı zamanda doğaya aykırı bir biçimde, baskı ve zorlamanın ortaya çıkmasına, toplumsal alanda özgürlüğün yok olmasına yol açmıştır. Oysa us, sözleşmeye temel oluştursa da, en azından doğaya karşıt olmamak, doğa yasasını doğrulamak ya da ona uymak zorundadır.

Usun kendisi sözleşme aracılığıyla hiç de usa uygun bir durum yaratmamıştır. Aydınlanmacı düşünceye sıkı sıkıya bağlı olan Toplum Sözleşmesi kuramcılarını usun toplum sözleşmesinin temelinde görseler de olumsuz anlamda doğaya karşıt konumlandırmamaya da ayrıca özen gösterirler. Us, Aydınlanma geleneği içinde her koşulda aklanmak zorundadır. İster doğa durumunda isterse toplum durumunda olsun us her zaman olumlu bir konumda bulunmaktadır.

Her ne kadar romantik bir filozof olarak nitelendirilse de J. J. Rousseau bile usa doğrudan karşı çıkmaz. Modern felsefeyle birlikte daha belirgin hale gelen zihin-beden ayırımının daha da keskinleştiği usun ya da kültürün, doğa ve özgürlükle olan karşıtlığına karşın, bu karşıtlıktan yararlanmakla birlikte Aydınlanma geleneği içinde yer alan sözleşme kuramcılarını, usun özgürlüğe karşıt ve çelişik durumunu usa

olumsuzluk yüklemeyen çözülemeye özen gösterirler. Usa karşı çıkarken aynı zamanda usa dayanmak gerekir. Ve bu çelişkiyi, bir başka deyişle usun doğa ile arasında bulundurduğu çelişkiyi us adına aklamaya çabalarlar. Sözleşme, Rousseau'da ussal olmakla birlikte, daha çok tarihsel süreç içinde bir zorunluluktan kaynaklanmaktadır. Sözleşme o halde, zamanla usa aykırı hale gelmiş ya da bozulmuş doğa durumunun us aracılığıyla onarılma çabasıdır. Varılan son nokta olarak toplum durumu, usun kendisinden kaynaklanan ya da ussal olarak gelişen bir süreç olmamakla birlikte, insan varlığı düşmüş olduğu bu olumsuz durumdan ancak gene de usu aracılığıyla kurtulabilecektir. Bu nedenle, us hiç değilse var olan somut olumsuz koşullardan biri de olsa sözleşme yoluyla en iyisini seçmek durumunda kalmaktadır.

Bu nedenle, ussallık ve özgürlüğün, doğal hukuk ya da toplumsal sözleşme kuramcıları bağlamında, doğa-kültür ya da us ile özgürlük karşıtlığını us lehine aşmak için, usun ve özgürlüğün birlikteliğinin korunması için daha esnek farklı bir yorumuna gereksinim vardır. Toplum Sözleşmesi kuramcılarında, özellikle de bu düşünürlerin en önemli temsilcilerinden biri olan J. J. Rousseau'ya göre, ilk bakışta bize us ile özgürlük arasında bir karşıtlık olarak görünen, doğa-kültür karşıtlığı doğrudan usun kendisinden kaynaklanmamaktadır. Usun doğru bir yorumuyla iki karşıt bağlamın uzlaştırılması gerekmektedir. Bunun için diyalektik bir mantığa başvurulur.

Diyalektik bir mantık yürütme sonucunda özgürlük, bunun yanı sıra uygarlık ve tüm bunların temelinde bulunan bir us ya da ussallıkla her zaman doğru orantılı gerçekleşen bir süreç değildir. Rousseau'da aynı zamanda us, uygarlığın gerçekleştiği tarihsel süreçte, hem doğayla karşıt hem de onun ile uyum içinde düşünülür. Rousseau, sözleşme kuramcıları içinde özellikle ilk söylev yapıtlarında rasyonalizme karşıt algılanan, bu nedenle bilincin doğaya aykırılığını en çarpıcı biçimde dile getiren kuramcı olmakla birlikte, tümüyle rasyonalizme karşı çıkan bir filozof değildir.⁴ O, her şeyden önce bir Aydınlanma filozofudur. Fransız Aydınlanmasının en önemli temsilcilerinden birisidir. O halde us ile doğa arasındaki karşıtlık, sadece usun zaman içinde ve belirli koşullar altında kendisine yabancılaşmış olmasını, yozlaşmış bir görünüm kazanmış olduğunu açığa vurmaktadır.

Us doğayla ve insanın doğuştan getirmiş olduğu kendi doğası ile uyumlu olduğu ölçüde bozulmamış gerçek bir nitelik taşır. Ussallık ve onun sonucu olan özgürlük arasında var olan ilişki, tümüyle yadsınmasa da, insanın doğadan ve doğuştan getirmiş olduğu hakların varlığından yola çıkıldığında, bu hakların uygar toplumda korunamamış olduğunu göz önünde bulunduracak olursak, ilk bakışta usun doğayla ya da doğal yasa ile uyumlu olmadığı sonucuna ulaşmış oluruz. Rousseau'nun toplumun temelinde gördüğü sözleşme kuramında, doğal hukukçulardan daha köktenci bir yaklaşımla, usun doğayla uzlaştırılmaktan çok, usun doğaya karşıt konumlandırıldığını görürüz. Us

⁴ Jean Jacques Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, çev. R. Nuri İleri, Say Yayınları, İstanbul, 1998, s. 98-99. Rousseau bize, her şeyden önce, usa dayalı ilerlemenin ilk kez kendi karşıtına dönüşebilen çelişik yanını gösterir. Fakat bu düşünceyle Rousseau, usun tümüyle özünde totaliter ve özgürlüğü kısıtlayıcı bir özellik taşıdığını savunmaz. Onun *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı* adlı yapıtı bu düşüncenin çeşitli örnekleriyle doludur. Bkz, aynı yapıt. Ayrıca bkz. J. L. Lecercle tarafından yapılan yorum. Aynı yapıt s.99, 41 nolu dipnot.

zaman içinde, bilinçli ya da bilinçsiz olası koşullar altında, doğaya karşıt bir süreç izleyerek kendine yabancılaşmıştır.

Doğa ile kültür ya da usa dayalı uygarlık arasında karşıtlık ilk çalışmalarında ya da ilk iki söylevinde daha baskın bir düşünce olarak ağırlık kazanmış olsa da, sözleşme kuramıyla birlikte ortaya koymuş olduğu düşüncesinin bütünlüğü göz önünde bulundurulacak olursa, aslında Rousseau'nun usu doğaya karşıt konumlandırması görünüşte bir karşıtlıktır. Gerçek bir karşıtlık değildir. Karşıtlık başlangıçta usun doğayla uyum içinde olan özünden kaynaklanan bir karşıtlık değildir.

Sözleşme kuramıyla ortaya koymuş olduğu yapıt, Rousseau'nun daha sonra ortaya çıkan karşıtlığı uzlaştırma çabasından oluşmaktadır.⁵ Bu karşıtlık doğuştan gelen ve doğada var olan doğa yasasına ve aynı zamanda ussa uygun olan doğal eşitliğin zaman içinde yitirilişiyle ortaya çıkmıştır. Doğanın insana sağlamış olduğu eşitlik ve özgürlük gibi olanaklar, tümüyle sağduyu ve akla uygundur. Usun usdışlığı, usa ve doğaya ya da doğa yasasına uygun olan eşitlik ve özgürlükten uzaklaşmayla ortaya çıkmış, uygar toplumda us, eşitsizlikten kaynaklanan bencil hırs ve tutkularla kendi karşıtına dönüşmüş, gerçek temellerinden koparılmıştır. Doğa özünde usdışı ya da usa aykırı değildir; insan açısından doğal durumun ya da doğa durumunun uygar toplum adına yitirilmiş olması tüm usdışlığın kaynağını oluşturmaktadır. Toplum sözleşmesi, bu usa aykırılığın bir ölçüde giderilmesi, usu başlangıçtaki özgürlükle uyumlu olan konumuna dönüştürülme çabasıdır. Sözleşme insanın ve dolayısıyla usun yozlaşmasının ya da yabancılaşmasının tümüyle aşılması olmasa da iyileştirilmesi ile doğrudan ilişkilidir.

O halde, felsefe tarihinde yaygın bir biçimde karşımıza çıkan ve özellikle de Rousseau'da doğa-kültür karşıtlığı olarak kendisini gösteren özgürlük ile us arasındaki karşıtlık, bir doğa kültür karşıtlığı olarak, usun özünde ya da doğasında bulunan gerçek bir karşıtlık değil, sadece görünüşte ya da sözde bir karşıtlıktır. Bu karşıtlık, zaman içinde usun kendisine karşı dışarıdan gelen etkilerle yanlış bir biçim almasından kaynaklanmaktadır. Rousseau, diyalektik bir yaklaşımla, modern toplumun köktenci bir eleştirisini yapmak için, toplum yaşamının usa aykırılığına vurguda bulunarak, doğayla uyumlu bir ussallığı ve bu anlamda en doğru olan ya da hakiki usçuluğu savunur.

Uygarlık aracılığıyla doğayı ve aynı zamanda insanı boyunduruk altına alan ussallık, Rousseau açısından, doğaya aykırı yanlış ve bozulmuş bir ussallık ya da bilinç durumudur. Özgürlüğe olanak sağlamak yerine, bu bozulmuş ussallık özgürlüğü ortadan kaldıran bir ussallıktır. Us, bu durumda sadece özgürlüğe karşı değil, aynı zamanda insan doğasına aykırı ve onunla uyumsuz bir konuma ulaşmıştır. Bir başka deyişle, böyle -bir tür ilerleme ve gelişme olarak kabul gören- bir us, Rousseau'da, usun ya da insanın bozulma ve yozlaşmasından, insanın kendine ve doğasına yabancılaşmasının görünüm kazanmış olmasından başka bir şey değildir.

Rousseau ilk kez dizgesel bir anlatımla ya da kapsamlı bir biçimde, bilincin kendisine karşıt bir nitelik kazandığını belirleyerek, insanın tarihsel süreç içinde kendisine yabancılaşmış olduğu olgusunu, dolayısıyla yabancılaşma sorununu gündeme

⁵ Jean Jacques Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, çev. A. Erenulu, Öteki Yayınevi, Ankara, 1996.

getiren bir filozof olarak karşımıza çıkmaktadır. Modern toplumun olumsuz doğasına ilişkin eleştirel nitelikteki bu yabancılaşma kuramı, Marksizm'in hem materyalist tarih kuramına hem de Marksist diyalektik materyalist yabancılaşma kuramlarına önemli ölçüde esin kaynağı olmuştur.

3) Aydınlanmanın ya da Aydınlanmacı Usun Diyalektik Eleştirisi

Usun modern ve anamalcı toplumda yabancılaşmasına ve araçsal kullanımına karşı çıkan, Frankfurt Okulu filozoflarından Max Horkheimer,⁶ Theodor W. Adorno ile birlikte aydınlanmanın ya da aydınlanmacı usun karşısına dönüşmesi düşüncesini⁷ en çarpıcı biçimde diyalektik bir yaklaşıla ele almıştır. Horkheimer, diyalektik bir gelişim süreci içindeki, çağdaş uygar toplumun Marksist bir eleştirisini, farklı bir açıdan da olsa, Rousseau'da karşılaştığımız doğa-kültür ya da us ile özgürlük karşıtlığı bağlamında, oluşturduğu uygarlık eleştirisine koştur bir biçimde sunmaktadır. Horkheimer açısından uygarlığın ve teknolojinin gelişimine koştur olarak kuşkusuz, “Doğa üzerindeki egemenlik, insan üzerindeki egemenliği de getirir.”⁸ Doğa üzerindeki egemenlik, kaçınılmaz bir biçimde, insanın hem diğer insanlar üzerindeki hem de kendi içsel doğasına yönelik sınırlama ve baskı ile sonuçlanır; doğanın denetim altına alınması, usun insan üzerindeki tahakkümünü ya da egemenliğini de birlikte doğurur. Horkheimer, Adorno ve Herbert Marcuse gibi eleştirel kuramcılar farklı tarihsel koşullar ve düşünsel ilkelerden yola çıkmış olsalar da, Aydınlanma düşüncesinin temelinde yer alan usun, özgürleştirici olmaktan çok baskıcı yanına köktenci bir eleştiriyile karşı çıkarlarken, Rousseau düşüncesiyle az ya da çok ortak bir payda da buluşurlar.

Bunun yanı sıra farklı dönemlerde farklı yönelim ve düşünsel konumda bulunmalarına karşın, hem Rousseau'da hem de Horkheimer ve Adorno gibi eleştirel kuramcılarda uygar toplumda, doğa durumundan ve saltık özgürlükten bir kez uzaklaşmış olduktan sonra, bu özgürlüğe tekrar aynı koşullarda dönüş olanaklı değildir.⁹ Frankfurt Okulu filozoflarında us eleştirisi, geçmişe özlem belirtisi taşımamaktadır. Us, tarihsel süreç içinde özgürlük bilinciyle dönüşüp gelişme eğilimi göstermektedir; uygarlığın bütünüyle içinde bulunduğu olumsuz durumdan us sorumlu değildir. Usun modern dönemde olumsuz görünümü, usun doğrudan kendisinden kaynaklanmamaktadır. Özgürlüğün yitirilmesi ile ancak usun yozlaşması ya da araçsal kullanımı arasında yakın bir ilişki vardır. Usun yozlaşmadan arındırılması ve dolayısıyla insanın kendine yabancılaşmasından kurtulmak için, usun tekrar asıl ya da doğru içeriğine dönmek gerekmektedir. Usun tüm olumsuz sonuç ve görünümüne karşın, değeri ve insanın kendi doğasına yabancılaşması konusunda Rousseau ile eleştirel kuram arasında doğrudan bir yakınlık kurulabilir.

⁶ Max Horkheimer, *Akil Tutulması*, çev. O. Koçak, Metis Yayınları, İstanbul, 1990.

⁷ Max Horkheimer, Theodor W. Adorno, *Aydınlanmanın Diyalektiği*, Felsefi Fragmanlar I, çev. O. Özügül, Kabcacı Yayınevi, İstanbul, 1995.

⁸ Horkheimer, *Akil Tutulması*, s. 120.

⁹ Bkz. Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, s. 104

Rousseau'da olduğu gibi, eleştirel kuram açısından da us ya da uygarlık eleştirisiyle var olan yabancılaştırılmış bir ussallığa karşı çıkılırken, bu karşı çıkış usun doğrudan kendisine yönelen bir olumsuzlamayla us dışılığıya vurdurulmaz. Doğa durumuna göre, ilk saltık nitelikteki gerçek özgürlüğü oluşturmak olanaklı olmamakla birlikte, görece ya da sınırlı da olsa uygar dünyada özgürlüğü tekrar us aracılığıyla oluşturmak olanaklıdır. Bu durumda, doğa-kültür karşıtlığını ortadan kaldırmak ve insanı ve toplumu doğayla uyumlu hale getirmek için, doğayla karşıtlığı başlatan ve özünde olmasa da ona karşıt hale gelmiş olan aynı usa gereksinim vardır. Usu anamalcı işleyim toplumunda ya da günümüz uygarlığında düşmüş olduğu kötü durumdan kurtarmak ve aklamak bir başka araca değil, usun kendisine düşmektedir. İnsanlığın ve aynı zamanda usun içinde bulunmuş olduğu olumsuz durumdan kurtulmak için, usun kedisinden bir başka dayanağı, bu konuda başvurulabilecek bir başka araç yoktur. Bozulmuş da olsa, Horkheimer'a göre, ustan ve onun yarattığı uygarlık ve değerlerinden vazgeçmek, insanlığı barbarlığın daha olumsuz bir evresine götürmek demektir.¹⁰ Usun ya da ussallığın gelişimine bağlı tarihin diyalektik gelişimi, her aşamada kesintisiz olumluya doğru giden, toplumları her koşulda mutluluğa ulaştıracak bir süreç değildir. Eleştirel kuramcılar, bu konuda Hegel'in olumsuzun tarih içinde geri dönerek, tekrarlar ile gelişen diyalektiğini dikkate alırlar; onun diyalektiğinin tekrarlanan döngüsel süreçlerinden içinde buldukları tarihi ve toplumu açıklamak için yararlanırlar.

Oysa iyimser sağduyuya dayalı, eleştirel olmayan düz mantıkla bakıldığı zaman, felsefede genellikle bunun tam karşıtı olan usa dayalı ilerlemeci çoğu zaman diyalektik olmayan tarih anlayışlarının varlığıyla karşılaşırız. Usun ulaştığı olduğu gelişme düzeyine bakıldığı zaman, us öz olarak ne tümüyle olumlu nede tümüyle olumsuzdur. Özgürlük, insanın doğası gereği varlığının özünü belirleyen ussallıkla ya da insan bilincinin tarihsel süreç içinde ilerlemesiyle doğru orantılı bir gelişme içindedir.

Bu durumda, özgürlük, insanın doğa durumundaki yaşantısından ve doğadan kaynaklanan bir durum ya da hak değil, doğadan ve doğa durumundan uzaklaştığı oranda elde ettiği uygarlıkla insana özgü ayırt edici bir niteliktir. İnsanın doğasına ilişkin olsa da, özgürlüğü doğrudan insanın bilinçli varlığıyla ilişkili kılan Rousseau karşıtı yaygın anlayış açısından, özgürlük insanın doğadan ya da doğuştan getirmiş olduğu bir hak olmaktan uzaktır. İnsan, doğayı dönüştürerek, bilincinin zaman içinde gelişimiyle özgür bir varlık haline gelmektedir. İnsan önce örgensel bir varlık olmak bakımından doğal bir varlık ve bilinciyle doğadan uzaklaştığı oranda da ayrıca doğal varlığı üzerinde yükselen doğal eğilimlerinin ötesine geçebilen ve ancak bu yolla özgürleşebilen, toplumsal ve özgür bir varlıktır.

İnsanın doğa durumunda yaşıyor olması, ustan yoksun ve doğal itkileriyle yaşıyor olmasını gerektirir. Böyle bir durumda, ustan ve onunla birlikte var olan uygarlıktan bağımsız bir özgürlükten söz etmek olanaksız hale gelir. Özgürlük uygarlıkla birlikte var olmakta ve çoğu zaman ona karşıt bir konumda yer almaktadır. Felsefede özgürlük, genellikle doğal içsel itkilerden ve olası dışsal belirlenimlerden arınık bir varlık olan bilinçli özerk bir özne varsayımına dayanır. Çoğu zaman insanın kendini doğal varlığından kaynaklanan eğilimlerine karşı sınırlaması ve tutku ve

¹⁰ Bkz. Horkheimer, *Akal Tutulması*, s.120.

arzularını denetim altına alması, onun ussal bir varlık olmak açısından özgürlüğünün ve ahlaksal varlığının temeli olarak görülür.

Oysa insan salt ussal bir varlık olmaktan çok bedensel ve duygusal bir varlıktır da, o aynı zamanda özgür bir varlık olmak durumundaysa, tutku ve arzularını gerçekleştirebilmesi ve herhangi bir sınırlama olmaksızın ona göre yaşaması gerekir. Bu durumda genellikle özgürlüğün iki karşıt yorumuyla karşılarız. Çoğu zaman usdışı nitelendirilecek olsa da doğa durumundaki sınırlandırılmamış olumsuz (negatif) ile toplum içinde yaşamak zorunda olduğumuz davranışlarımızı sınırlayan olumlu (pozitif) usa ya da uygarlığa dayalı özgürlük arasında bir ayırım yapmak zorunda kalırız.¹¹ Bu ayırım aynı zamanda us ya da ruh ile beden arasındaki ayırmadan doğan karşıtlığa da kaynaklık etmekte ve dayanmaktadır.

Usun dolayısıyla bilincin hangi eylemin gerçekleşeceğine özerk biçimde karar vermesi, ahlak ilkelerine dayalı uygar toplumda yaşayan bir öznenin toplumsal varlığına ve etik olgunun ancak özgürlükle olanaklı olduğu bir duruma gönderimde bulunur; bu bakımdan etik açısından sınırlandırılmış bir özgürlük, özgürlüğün olumsuz ama gittikçe doğa durumundan uzaklaşan olumlu niteliğine karşılık gelir. Bu durum bize, aynı zamanda öznel ve toplum yaşamından arındırılmış bir o kadar soyut olan bireysel arzu ya da istenç ile Rousseau'nun genel istenç kavramına yakın düşen nesnel toplumsal istenç arasındaki uyumsuzluk ve gerilimi gösterir. Günümüz devlet ve toplum ya da siyaset felsefesi, bu iki uçsal gerilim ya da gerçeklik alanının büyük oranda ve olanaklı olduğunca uzlaştırılması çabasının bir sonucu olarak karşımıza çıkar. Doğal ve ideal olanla gerçeklik arasındaki karşıtlığın toplumsal yaşam içinde tam olarak aşılması hiç de kolay olmayan bir düşünsel çabayı gerekli kılar. Her iki özgürlük kavrayışının ya da kavramının bir arada düşünülmesi usun olduğu kadar özgürlük kavramının uzlaşmaz bir çelişkisidir.

4) Özgürlüğün Toplumsal ve Etik Yaşamla Uzlaştırılması Çabası

Usun, insanın doğal ya da bedensel varlığı üzerindeki duygusal haz ve arzuları sınırlandırma yoluyla egemenliğini açığa vuran “özdenetim” ve “özerklik” felsefe tarihinde genellikle özgürlük olarak kavranmıştır. G. W. F. Hegel özgürlüğü, geleneksel felsefede olduğu gibi, “ussal bir öz-belirlenim”¹² olarak görse de, eylemden yoksun bir özdenetimi özneliğinden ve soyut niteliğinden dolayı yeterli bulmamaktadır. O, böyle bir özgürlük anlayışını, nesnel ve edimsel özgürlükten ayırmakta, az ya da çok kendini sınırladığı oranda bireyi özgürleştiren içe dönük olan bir özgürlük olarak kabul etmektedir. Bu içe dönük özgürlük, Hıristiyan bir kültür ile yakından ilişkili olan bireyselliğin ve özneliğin tarihsel gelişimi açısından Hegel için olumlu görünse de, bu tür bir özgürlüğü Hegel mutsuz bilincin bir görünümü olarak nitelendirmektedir. İç

¹¹ Bkz. Isaiah Berlin, “Two Concept of Liberty”, *Political Philosophy*, Edited by Antony Quinton, Oxford University Press, Oxford, 1973.

¹² Bkz. Allan Patten, *Hegel's Idea of Philosophy*, Oxford University Press, New York, 2005, s.43.

dönük özerklik ve özgürlüğü Hegel, *Tin'in görüngü Bilimi*'nde¹³ özdenetim ve buna bağlı tinsel bir iç dinginlik ve mutlulukta gören Stoa, Septisizm ve Hıristiyan dünya görüşünü mutsuz felsefeler ya da mutsuz bilincin biçimleri olarak adlandırır. İster stoacılık ister Hıristiyanlık olsun, bu felsefelerde genel görünüm ve egemen olan tutum ve düşünce, içsel özgürlük görünümü altında köleci bir felsefenin dışavurumudur. Bu durumda özgürlük, nesnelleşmiş ya da somut olmaktan uzaktır; tek yanlılığından ötürü parçalanmış ya da bölünmüş olan bir bilincin, tarihte ve özgürleşme süreci içinde Tin'in kendi içine kapanmış olan yabancılaşmış bir dışavurumu ya da görünümüdür. Bilincin dışı dönük bir tepkisellikten kaynaklanmakla birlikte, içinde bulunduğu dünyanın olumsuzluk ve sınırlandırmalarına eylemi aracılığıyla karşı koyan edimselleşmiş bir özgürlük değildir. Henüz bu tek yanlı özgürlük biçimi, özgürlük kavramının gerçekleşmesi söz konusu olduğunda, özgürlük kavramının gerçekliğine uygun düşmemiş halidir. Soyut kavramsal ve öznel olan bu özgürlük, Ortaçağın Hıristiyan ve köleci toplumunda değil, ancak belirli bir tarihsel süreç içinde efendilik ve köleliğin son bulduğu eşit yurttaşlar toplumundan oluşan modern bir Devlet'te gerçekleşecek ya da edimsel hale gelebilecektir.

Böyle bir toplumda öznel ile nesnel toplumsal istenç arasındaki ayırım ortadan kalktığı, birey kendinin birey olduğunun farkına vardığı ve kendi istenci olarak evrensel ya da nesnel toplumsal istence boyun eğip uyum sağladığı oranda özgürleşmiş, kendi özgür istenç ve eylemini bilinçli bir biçimde ya da özgürlüğün bilincine vararak gerçekleştirmiş olacaktır. Böylece eski Yunan'da istenç bakımından yurttaş ile toplum ya da devlet arasında var olan dolayım kazanmamış ve örtük bir özdeşlik ya da bütünlük biçiminde gerçekleşen özgürlük, bireysellik ve öznellik özellikleriyle birlikte, uzun bir tarihsel süreç içinde ancak dolayım kazanarak, modern Devlet'te kendinin bilincinde olan edimsel bir özgürlüğe dönüşecektir. O halde Hegel, görüldüğü gibi, Rousseau'nun özgürlük felsefesinden ve özgürlüğün doğadan verili getirilmiş bir hak olduğunu savunan doğal hak ya da hukuk anlayışlarından farklı olarak özgürlüğü, doğal ya da doğadan getirilmiş olanın karşıt alanına koymaktadır. Özgürlük doğada var olan bir şey değildir; Hegel özgürlüğü Tin'in içeriğine yerleştirmekte onun gelişim süreci içinde kavrayıp açıklamak istemektedir.

Hegel için Tin ya da bilinç özü bakımından özgürlüktür,¹⁴ fakat doğada kendine yabancılaşmış ya da örtük ve dolaysız bir biçimde bulunmaktadır. İnsan doğaya eşit ve özgür biçimde gelmiş ya da doğmuş olsa da, o henüz özgürlüğün ve eşitliğin bilincinde değildir. Hegel bu açıdan haklıdır; bilinçten yoksun bir özgürlük kavramından söz etmenin olanaklı olmadığını vurgulamakta, bilinçten ve bilinç adına mücadeleden ya da sınırlamadan kopuk bir özgürlüğün kendi içinde çelişik yapısını ortaya koymaktadır. İnsanda özgürlük, doğuştan gizil bir biçimde var olmakla birlikte, ancak ve ancak başlangıçta kavramsal olarak örtük bir nitelik olarak bulunmaktadır. O, kısaca dile getirilecek olursa, özgürlük ve eşitliğini, bir efendi karşısında bağımsız bir bilinç ve insan olma onuru uğruna ölümüne gerçekleştireceği bir mücadele sonucunda, efendilik ve köleliğin tümüyle ortadan kalkmış olduğu modern Devlet'te tanınmış eşit bir yurttaş olarak elde edecektir. Birey sadece modern Devlet'te özgür olmakla kalmaz, aynı

¹³ Bkz. G. W. F. *Tinin Görüngübilimi*, Çev. A. Yardımlı, İdea Yayınevi, İstanbul, 1986.

¹⁴ G. W. F. Hegel, *Tarih Felsefesi*, Çev. A. Yardımlı, İdea Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 20.

zamanda bireyin bu özgürlüğünü Devlet olanaklı kılar, korur ve sürdürür. Modern Devlet usun ya da bilincin somut bir biçimde ulaştığı ve gerçekleştiği en yüksek noktadır. Devleti özgürlüğün edimselleşmiş biçimi olarak gören Hegel, onu aynı zamanda bireyin özgürlüğü ile karşıtlık içinde görmeksizin yüceltir.

Devlet, zorunluluktan yoksun tümüyle bireysel ve isteğe bağlı bir sözleşmeye dayanmaz. Sözleşme kendini, ancak bireysel ve soyut bir hak olarak gösterir; sivil toplumda bireysel bir mülkiyet olmak bakımından bir bağlayıcılığa sahiptir; oysa Devlet karşında tümüyle değerden yoksundur. Bu açıdan Devlet, sadece kişiler arasında var olabilecek keyfi ya da isteğe bağlı bir sözleşme üzerinde kurulmaz. Tam tersine, kişisel ve aynı zamanda tarihsel gerçeklikten yoksun varsayımsal bir sözleşmeye dayanmaz. Devlet, bireysel bir tercih ya da özgürlükten değil, uzun bir süreç içinde tarihsel bir mücadele ve zorunluluktan doğar, ancak zaman içinde gerçekleşir.

Özgürlüğü, Tin'in ve onun kendisini zaman içinde açılmadığı tarihin tözü olarak gören Hegel, bu tözü aynı zamanda bütünüyle evrensel usun, dolayısıyla bilincin tarih içinde kendisini kavrama süreciyle ilişkilendirmektedir. Özgürlük, tarihsel ve diyalektik bir süreç içinde ortaya çıkar; diyalektik bir biçimde karşıtıyla birlikte ve ancak bir sınırlanma içinde var olur. Bilinç sınırlılığın ve aynı zamanda zorunluluğun bilincine ulaştığı oranda, zorunluluğun ötesine geçerek özgürleşir. Kendinin bilincine olduğu kadar, aynı zamanda içinde bulunduğu zorunluluğun bilincine ulaşmış olan bilinç artık soyut değil, ancak özgürleşen ya da edimsel özgür bir bilinçtir. Bu özgürlük ve özgürleşmiş bilinç ancak kendini Devlet aracılığıyla görünür kılar.

İnsanın doğa durumunda özgür olduğu düşüncesinden yola çıkan T. Hobbes, J. Locke ve J. J. Rousseau gibi modern devletin temelini toplumsal sözleşmeye dayandıran kuramcılar, soyut insan kavramına ve dolayısıyla buna bağlı olarak soyut bir insan doğası ya da özü düşüncesine bağlı kalarak belirli bir özgürlük tanımına ulaşmışlardır. Oysa Hegel, özgürlüğü belirli koşullar altında hem bir sonuç hem de bir süreç olarak kavramaya çalışmaktadır. Özgürlüğün soyut kavramından çok özgürleşmenin kendisinden bir süreç olarak söz etmektedir. İnsan özgür doğmaz zaman içinde özgürleşir. Kavram olarak özgürlük, edimsel gerçekliğin dışında ve ötesinde bir yerde değildir. Ussal ya da kavramsal olan, Hegel felsefesi açısından bakıldığı zaman edimsel olandan ayrı düşünülmemektedir. Hegel tam olarak, zamana ve mekâna aşkın bir özgürlükten söz etmemektedir.

Hegel'de özgürlük, farklı bir yaklaşımla, Rousseau'da olduğu gibi, insanın ya da Tin'in kendine yabancılaşmasıyla ilişkili olmakla ve yabancılaşma düşüncesiyle ilişkilendirilerek açıklanmakla birlikte, usun tarihsel süreç içinde diyalektik bir biçimde ilerlemesine koşut bir gelişim izlemektedir. Dolayısıyla Hegel felsefesinde, Platon felsefesinden beri süre gelen Batı düşüncesinde ve geleneğinde baskın bir biçimde karşılaştığımız insanın özgürlüğünün ya da özgür eyleminin temelinde usallığın bulunduğu düşüncesi korunmuş olur.

5) Usa ve Baskıcı Kültüre Karşı Dionysosçu Özgürlük

Toplumsal sözleşme kuramcılarında görmüş olduğumuz, doğa-kültür karşıtlığı ya da doğa ile kültür arasındaki ayırım, düşünce tarihinde us ya da ruh ile beden

arasındaki ayrıma karşılık gelerek, bir zorunluluk alanı olan doğa yasası ile insan elinde çıkma olumsal ve uyuşmaya dayalı toplumsal yasa arasındaki karşıtlığa da dayanmaktadır. Platon özellikle kendi bilgi kuramı ve siyaset felsefesinde, Sofistlerin derinleştirdiği doğa ile uyuşım arasındaki karşıtlığı aşmaya çalışmıştır. O özgürlüğü sınırlandıran bireylerin istencine ya da uyuşmaya bağlı toplumsal yasaları, kendi ideal devlet kuramında, insan doğası ve yapısından yola çıkarak, olması gereken doğa yasası ya da yasalarıymış gibi bir zorunluluk olarak kavrayıp yorumlamaya çalışmıştır.

Platon'da özgürlük, insanın doğadan getirmiş olduğu doğal ya da bedensel varlığıyla değil, ussal yanıyla doğrudan ilişkilidir. Usun doğa ya da beden üzerinde baskın olması ya da egemenliğiyle gerçekleştirdiği özgürlük, Hıristiyan düşüncesinin arzu ve tutkularından arınmış içe dönük bir dinginliği temel alan bireysel özgürlük anlayışıyla ayrıca yakından ilişkilendirilmiştir. Platon, bu yönüyle Nietzsche tarafından özellikle usu öne çıkarmış olmakla eleştirilmiştir. Beden usa boyun eğdiği ya da onun egemenliği altına girdiği oranda insan varlığı Platon'da bedensel tutkularından arınmış, özerk bir biçimde iyi ya da doğru eylemde bulunan özgür bir varlık nitelemesini kazanmış olacaktır.

F. Nietzsche, eski Yunan'ın trajik çağına karşıt bir gelişme olarak Platoncu düşüncüyü eleştirmiştir. Trajik eski Yunan kültüründe doğa ya da beden ile us arasında var olan uyumlu birlik ve bütünlüğe karşılık, Nietzsche sadece usa karşı doğayı ya da doğaya karşı bir ussallığı savunmamaktadır. Bir başka deyişle Dionysosçu olan doğayı usu temsil eden Apolloncu olan usa ve düzene karşıt konumlandırmamaktadır. Nietzsche tam tersine, bozulan bu uyumla birlikte, Apolloncu düşünme biçiminin ya da kültürün Dionysosçu düşünce biçimi karşısında bir utkusu olarak,¹⁵ Platon'un insan varlığının sadece ussal yanını temel alan bir özgürlük anlayışını savunmuş olmasını yadsımaktadır. O, Platon'a karşı çıkararak, insanın duygusal ve bedensel yanına bir bütünlük olarak bakmaktadır. Nietzsche hiçbir zaman tek yanlı bir üstünlük gözetmeden, birini diğerine karşı yüceltmeden eski Yunan kültüründe gerilemiş olan Dionysosçu özelliğin önemine vurguda bulunmaktadır.

Nietzsche'nin haklı görülebilecek tüm acımasız eleştirisine karşın, bireyi ve onun bir yansıması olan toplumu aslında organik bir bütün olarak gören Platon, üç ayrı ögenin bütünlüğünden oluşan ruh öğretisiyle, insan varlığını usu, tini ve bedeniyle bir uyum içinde kavramaya da özen göstermiştir. Bu özelliğiyle, bedensel arzuları tümüyle bir kenara atmayan ve ona da yer veren Platon, bireyin bütünlüğünü olduğu kadar, sağlıklı ve doğru bir toplum oluşturmak için, toplum ya da devletin de kendisini oluşturan farklı toplumsal katmanların uyumlu bir birliğini gerçekleştirmeyi ideal devlet kuramında temel almıştır. Bu uyumlu birlik bir üstünlük düşüncesine dayandırılmaktadır. Dolayısıyla Platon, ussal ya da tinsel yetiler ile bedensel yetiler arasında, sonuçta bir uyum ve uzlaştırma aramakla birlikte, us ile beden arasındaki ayrımın usu daha egemen hale getirmiş ve doğaya ya da bedensel olana karşı, insanın toplumsal yaşamında usun önemini savunmuştur.

¹⁵ Bkz. Friedrich Nietzsche, *Tragedya'nın Doğuşu*, Çev. M. Tüzel, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2011.

Farklı yönleriyle ele alınabilecek us ile beden ya da doğa ile kültür arasındaki karşıtlık, tüm Batı felsefesinde olduğu gibi, alt benlik (İd) ile toplumsal üst benlik arasında var olan bir karşıtlık olarak Sigmund Freud'un çok katmanlı yapısal psikodinamik kişilik kuramında da korunmaktadır. İnsan ruhunun üç ayrı ögenin birliği ve bütünlüğünden oluşması düşüncesi Platon'un daha öce ortaya koymuş olduğu insan anlayışının Freud'un psikanalitik kuramına bir yansıması olarak görülebilir. Buna karşın Freud, uygarlığın cinselliğin düzenlenmesi ve dizginlenmesi özelliği açısından insanın bedensel ve psikolojik yaşamı üzerinde bıraktığı sınırlayıcı olumsuz özelliğine dikkat çekmektedir.¹⁶ Uygarlık ve usa dayalı toplumsal yaşam baskıcı ve insanın bedensel yaşam içgüdülerini sınırlayıcıdır. Uygarlık ya da toplumsal bir üst ben oluşturucu usallık, içgüdülerin yadsınmasına ve aynı zamanda bastırılmasına, babanın ve dolayısıyla da toplumsal otoritenin bir yansıması olan devletin tabu ve yasa koyan otoritesine, diğer yandan bu otoritenin birey tarafından içselleştirilmesine dayanmaktadır.

Us ile doğa arasındaki karşıtlık Freud'un düşüncesinde korunmakta, insanın tinsel yaşamı bu karşıtlık aracılığıyla ancak açıklanabilmektedir. Freud'a göre, "Bireysel özgürlük uygarlığın getirdiği bir şey değildir."¹⁷ Uygarlığın gelişimi özgürlüğü sınırlandırır. Doğa ve kültür karşıtlığından yararlanan Freud, özgürlüğü doğanın ve yaşam içgüdüsünün yanında, uygarlığı ise yıkıcı ve baskılayıcı ölüm içgüdüsünün yanında görür. Her ne kadar saldırgan olsa ve bunun yanı sıra cinsel dürtüleri denetim altına alsın da uygarlık, insan varlığının tümünden mutsuzluğunun tinsel rahatsızlıklarının kaynağında bulunur. Kültür ve uygarlık sonuçta, toplum aracılığıyla cinsel arzuları bastırıp yasaklamakla ruhsal hastalıkları üretir.¹⁸ Marcuse, *Aşk ve Uygarlık* adlı yapıtında, Freud üzerine felsefi bir inceleme ortaya koyarken, Freud felsefesinde önemli bir yer tutan yaşam ve ölüm içgüdüsünün belirleniminde doğa-kültür karşıtlığına dikkat çekmekte ve bu karşıtlığı tümüyle açığa çıkarmaktadır. Marcuse Freud'un psikanalitik kuramından yola çıkarak ve bu kuramın bütünüyle içeriğinde var olan doğa-kültür karşıtlığını göz önünde bulundurarak Freud'un kuramını köktenci bir özgürleşme kuramı olarak kavramaya çalışır. O, uygarlığın gelişimiyle özgürlüğün bastırılması arasında zorunlu ama bir o kadar da diyalektik bir ilişki görür. Uzun bir alıntıyla vurgulayacak olursak, Marcuse, *Aşk ve Uygarlık* adlı çalışmasında, "Freud'a göre, insanın tarihi, insan baskısının tarihidir. Kültür insanın sadece toplumsal değil, biyolojik yaşamını da kısıtlar ve insan varlığının sadece bazı bölümlerini değil, içgüdüsel yaşamının bütününe bastırır. Ancak böylesi bir baskı, gelişimin ilk koşuludur"¹⁹ derken, Freudcu düşünce üzerine önemli bir yorumda bulunmaktadır.

Bizim burada özgürlük sorunu bağlamında dile getirmiş olduğumuz karşıtlığı Marcuse, Freud'un psikanalitik kuramında en açık ve çarpıcı bir biçimde dile getirmektedir. Marcuse, insanın ve toplumun özgürlüğünün ve özgürleşmesinin, kültür

¹⁶ Bkz. Sigmund Freud, *Uygarlığın Huzursuzluğu*, çev. H. Barışcan, Metis Yayınları, İstanbul, 2011.

¹⁷ Sigmund Freud, *Uygarlığın Huzursuzluğu*, s. 54.

¹⁸ Bkz. Engin Gençtan, *Psikanaliz ve Sonrası*, Maya Yayınları, Ankara, 1984, s. 66

¹⁹ Herbert Marcuse, *Aşk ve Uygarlık: Freud Üzerine Felsefi Bir Araştırma*, çev. S. Çağan, May Yayınları, İstanbul, 1968, s. 27.

ve uygarlık tarafından sınırlandırılmış ve baskı altına alınmış insan doğasına karşı yaşam içgüdüsünün geliştirilmesi ve serbest bırakılmasıyla ancak olanaklı olduğunu Freud'un psikanalitik kuramına dayanarak savunmaktadır. Her ne kadar Marcuse bize, uygarlığın gelişimiyle zorunlu olarak özgürlüğümüzün yitirilişi arasında bir bedel ödeme ilişkisinin var olduğunu göstermiş olsa da, buna karşın uygarlığın tüm olumsuzluklarıyla birlikte özgürlüğün olanaklı koşullarının yaratılabileceği bir iyimser tutumu öne çıkarmaya çalışır.

Sonuç olarak özgürlük, Platon'dan beri geleneksel felsefede doğa-kültür karşıtlığı bağlamında ele alınmaktadır. Çoğu zaman özgürlük usa ve usun yaratmış olduğu uygarlık ve kültüre dayandırılırken, bunun tam tersini savunmakta olanaklıdır. Usu uygarlık ve kültürün olduğu kadar özgürlüğün de temelinde gören bu ussalcı ya da usu öne çıkaran geleneğin dışında, özgürlük aynı zamanda modern felsefede özellikle Rousseau ile birlikte birçok filozof tarafından ussal olan kültür ya da uygarlıkla bir karşıtlık içinde konumlandırılmaktadır.

Us hem özgürlüğün olanaklı koşulu olarak kabul edilirken hem de usun yaratmış olduğu kültürel ve toplumsal yaşam ile birlikte özgürlüğe karşıt bir nitelik taşımaktadır. Us ile özgürlük arasında bir karşıtlığın yanı sıra birbirlerini gerektiren ve zorunlu kılan bir ilişki bulunmaktadır. Bir düşünsel açmaz biçiminde, ussal ya da bilinçli bir toplumsal yaşam olmaksızın özgürlükten ve onun bilincinden söz edemeyeceğimiz gibi, öte yandan usun ve toplumsal yaşama dayalı kültür ya da uygarlığın tümüyle insan özgürlüğünü sınırlandıran ikircikli bir özellik taşıdığını vurgulamamız gerekmektedir. Doğa ile kültür karşıtlığı açısından us ya da usa dayalı gelişen özgürlük arasında birbirini tamamlayıcı olmaktan çok, özgürlüğün kazanılması ve yitirilmesinde insanın trajik bir biçimde kaçınılmaz yazgısını belirleyen diyalektik ilişki vardır. O halde, kısaca belirtmek gerekirse özgürlük, bir yandan us aracılığıyla ortaya çıkarken ve ancak aynı zamanda öte yandan uygarlığı oluşturan usun sınırlamasıyla birlikte var olmaktadır.

Kaynakça

- Allan Patten, *Hegel's Idea of Philosophy*, Oxford University Press, New York, 2005.
- Engin Gençtan, *Psikanaliz ve Sonrası*, Maya Yayınları, Ankara, 1984.
- Friedrich Nietzsche, *Tragedya'nın Doğuşu*, Çev. M. Tüzel, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2011.
- G. W. F. Hegel, *Tarih Felsefesi*, Çev. A. Yardımlı, İdea Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 20.
- G. W. F. *Tinin Görüngübilimi*, Çev. A. Yardımlı, İdea Yayınevi, İstanbul, 1986.
- Herbert Marcuse, *Aşk ve Uygarlık: Freud Üzerine Felsefi Bir Araştırma*, çev. S. Çağan, May Yayınları, İstanbul, 1968.
- Immanuel Kant, *Pratik Aklın Eleştirisi* (Önsöz), çev. I. Kuçuradi, Ü. Gökberk, F. Akatlı, H. Ü. Yayınları, Ankara, 1980.
- Isaiah Berlin, "Two Concept of Liberty", *Political Philosophy*, Edited by Antony Quinton, Oxford University Press, Oxford, 1973.

Jean Jacques Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, çev. R. Nuri İleri, Say Yayınları, İstanbul, 1998

Jean Jacques Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, çev. A. Erenulu, Öteki Yayınevi, Ankara, 1996.

Jean-Paul Sartre, *Varoluşçuluk*, çev. A. Bezirci, Say Yayınları, İstanbul, 1985.

Laszlo Versenyi, *Sokrates ve İnsan Sevgisi*, çev. A. Cevzici, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1985.

Max Horkheimer, *Akıl Tutulması*, çev. O. Koçak, Metis Yayınları, İstanbul, 1990.

Max Horkheimer, Theodor W. Adorno, *Aydınlanmanın Diyalektiği, Felsefi Fragmanlar I*, çev. O. Özügül, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul, 1995.

Sigmund Freud, *Uygurluğun Huzursuzluğu*, çev. H. Barışcan, Metis Yayınları, İstanbul, 2011.

YAZAR HAKKINDA

Şahin ÖZÇINAR, Yrd. Doę. Dr.

Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, Antalya.

E-posta: sahinozcinar@akdeniz.edu.tr

ABOUT THE AUTHOR

Şahin ÖZÇINAR, Assist. Prof. Dr.

Akdeniz University, Faculty of Letters, Department of Philosophy, Antalya.

E-mail: sahinozcinar@akdeniz.edu.tr